

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

V sari.

Elulooline kirjastik noorsoole.

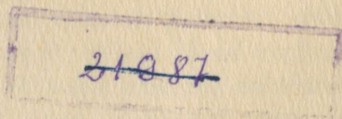
Nr. 26

L. TOHVER - RAUD

1850-0591

Friedrich Reinhold KREUTZWALD

MEIE RAHVUSKULTUURILISE ÄRKAMISE ISA

KIRJASTUSÜHING „KOOLI - KOOPERATIIV“.
TALLINN 1940.

2-65817

A-9467

Kultuurilooline taust.

Meie läinud sajandi kultuurielu kirjeldajaist ega uuri-
jaist pole ükski saanud vaikides mööduda Fr. R. Kreutz-
waldi nimest. Kreutzwald — meie rahvuskultuurilise ärka-
mise isa kuulsusele pani omal ajal aluse tema koostatud ja
meile kõigile tuntud rahvaeepos „Kalevipoeg“. Selle ja
tema mõnede õnnestunud luuletõlgete eest hüüdsid teda
kaasaegsed jumaldades lauluisaks, Viru laulikuks, toonita-
des seega esijoones tema tähtsust kirjanikuna. Nüüdisajal
pole aga Kreutzwaldi isiksus kaugelki ainult huvipunktiks
kirjandusloolastele, vaid teda on pidanud arvestama pal-
jude teistegi kultuurialade uurijad. Need uurijad on leidnud
temas isiksuse, kes küll kogu oma elu on elanud seltskon-
nast tagasitõmbunult, kuid sääljuures omanud arenenud
vaateid ja kindlaid tõekspidamisi, mille eest ta kunagi pole
tagasi kohkunud võitlemast.

Ei olnud kerge sel põlatud orjasoost sündinud rahva-
pojal üles rühkida valguse ja hariduse poole ja sääljuures
häbenemata kõigile kuulutada oma suitsutarelist päritolu.

Kui tänapäev igale meie rahvaliikmele kerge ja isegi auks on esineda eestlasena, siis minevikus oli olukord ses suhtes hoopis teissugune. Meie esivanemad, maa pärisrahvas, olid elanud aastasadu tööorjadena. Omamata inimese õigusi, kuulusid nad oma isandale, olid temale peagu tööloomadeks. Majanduslik viletsus, näljahädad ja kupja kepp olid selt tööloomalt riisunud edasipüüdmistahte ja -võimaluse. Inimseisundilt alla tõugatud, puudus neil kujutlus enesest kui rahvustervikust. Elati päevast päeva laialipillatud karjana, leelutades kurbi orjaviise oma viletsuse hetkelisekski unustamiseks.

Kuid aegamööda hakkasid õhus liikuma uusi ideid ja tõekspidamisi kandvad tuuled. Need puhusid vaimsetl ärganud Läänest — Prantsus- ja Inglismaalt — ning kuulutasid vabadust ja üheväärsust kõigile, ka seni põlatud rahvaile. Nagu rõõmu- ja joobumusvärin läbis Euroopa rahvaid eriti pärast Prantsuse suurt revolutsiooni 1789. Nende teadlased ja haritud pääd sukeldusid oma rahva minevikku ja avastasid sääl seniaimamatuid vaimuvarasid. Kirjanikud ja teadusmehed haarasid suled ja kuulutasid inimarmastuse, sallivuse ja venduse ideid kogu maailmale.

Need läänelised ideed kandusid aegamööda ida poole ja levisid mõningal määral Balti tagamailegi. Nende mõjul pöördusid valitsejate pilgud oma alamate poole ning püüdsid nende rasket seisundit parandada uute seadustega. Kuid need seadused, nagu näit. pärisorjuse kaotamine XIX sajandi algupoolel, ei toonud esialgu meie rahvale peagu mingeid paremusi. Siin valitses Balti parun, kes kõiksugu keerdkäikudega oskas asja ikka nii korraldada, nagu see talle meeldis ja oli kasulik. Nii sai pärisorjast teoori, lindprii inimene, kes oma hinge seeshoidmiseks oli sunnitud jällegi orjama mõisa.

Masendavates oludes oma olemasolu eest võitleva rahvakihi vaimsed huvid ei saanud olla suured. Vaid mõned inimsõbralikud saksasoost kirjamehed kirjutasid talle kristlikke manitsusi.

Pikapääle leidus selleski olukorras siin-sääl mõningaid orirahva poegi, kes oma vaimse ärksuse või jälle oma isanda inimlikuma kohtlemise tõttu olid tõusnud veidi paremale järjele. Kuid enamik niisuguseid paremale järjele saajaid võõrdus oma sugurahvast, püüdis unustada oma häbistavana tunduvat päritolu ja saada võimalikult isand-rahva sarnaseks.

Nii tekkiski oma rahvust ja põlvnemist salgav nn. kadakasakste kiht, kes hiljem said iga tõsise eestlase pilkemärklauaks.

Arvestades rahva viletsat seisundit ja tema alavääristamist ülaltpoolt, polnud pind ka Kreutzwaldi rahvusliku iseteadvuse kujunemiseks kuigi soodus. Haridus viis ta kokkupuuteisse saksa seltskonnaga, kelle liikmeist küll mõnedki suhtusid sõbralikult maa pärisrahvasse, kuid kelt kaugel oli mõte, et see pärisrahvas võiks püsida elujõulise-ena. Eestlastest kõneldi kui kaduvast rahvast, kel ees seisis paratamatu ühtesulamine mõne suurema rahvaga. Ja tõepoolest, sageli see eestlane, kes oli pääsenud kuidagi lähedale haridusele, ruttas ise esimesel võimalusel eemalduma sugurahvast ja saama saksaks.

Vähe oli läinud sajandi esimesel poolel mehi, kes Lääne-Euroopast levinud vaadete ja omaenese äratundmise najal olid jõudmas põlatud orirahva väärtuse suhtes hoopis uuele seisukohale. Nende väheste hulka kuulusid vaestest oludest visalt ülespoole rühkinud kaks eestlast-arsti — Fr. R. Faehlmann ja Kreutzwald. Faehlmanni tahteküllase elu murdis haigus tema paremais aastais, aga tema isik ja tema looming kõnelevad veel tänapäeval suurest armastu-

sest ja kaastundest oma rõhitud suguvendade vastu ja püüetest põlatud rahva au kultuurrahvaste silmis jalule seada.

Kui Faehlmanni rahvuslik seisukoht oli veel teatud määral selgumata, küdemas alateadvuses, siis Kreutzwaldi kohtame juba teadlikku suhtumist rahvusküsimusisse. Vee-tes oma pika ea parimad aastad Võru üksinduses, pühen-
dab ta oma vaba aja haridusest eemalseisva sugurahva vaimu valgustamisele ja ta enesetunde äratamisele. Selleks haarab ta sule ja kirjutab, kirjutab kõigest, millest loodab kasu teadmatuses ja pimeduses elavale rahvale. Ta juhib rahva tähelepanu muinasaega ja näitab aardeid, mida on isegi märganud mitmed vöörad. Ta veenab oma rahvast selle kuninglikus päritolus ja kutsub teda üles mitte häbe-
nema oma suitsunud kätkit. Saades oma varalahkunud sõbra idee teostajaks, annab ta rahvale „Kalevipoja“, selle suurteose, mis saabki oma koostaja soovi täitjaks — rahva ja ta parimate poegade rahvusliku eneseteadvuse äratajaks. Nii sai sellest orjaöö pimedusest võrsunud madala maa-
rahva pojast lääne-euroopaliselt haritud eestlane, meie läi-
nud sajandi vaimuelu kandja ja kujundaja, kes oma aja-
järgust kaugele ette jõudnuna väärib suurimal määral talle osutatud tähelepanu.

Kreutzwaldi poisikesepõlv.

Viru laulikuks nimetas end Kreutzwald, osutades seega oma päritolule Virumaalt. Tegelikult põlvnevad Kreutzwaldi esivanemad Põhja-Tartumaalt, Laiuselt. Umbes 1750-ndail aastail olnud see, kui Kadrina kihelkonnas asuva Jõepere mõisa omanik vajanud meest, kes oskaks viina põletada, lugeda ja kirjutada. Niisugune Mangu nimeline

mees leitudki Laiuselt ja vahetatud künnihärja vastu Jõe-
pere mõisa viinapõletajaks.

Kreutzwaldi esivanemad on tõenäoselt olnud vaimselt
ärksamad oma pärisorjadest suguvendade hulgas. Rahva-
pärimused kõnelevad, et kirjutusvahendite puudusel on
nad harjutanud kirjutamist sõega. Kreutzwaldi vanaisast
Reinust teame, et ta on kuulunud vennastekogudusse, ja
on põhjust oletada, et sinna on kuulunud ka ta poeg,
Kreutzwaldi isa Juhan. Nooreas oli viimane mõisahärra
tahtel õppinud Tallinnas kingsepa-ametit, et varustada hil-
jemini mõisasaksu jalanõudega. Kingsepa-Juhanile, nagu
teda mõisas hüüti, oli naiseks antud mõisatüdruk Ann ja
asutatud nad siis mõisast eemalolevale Ristmetsa vabadiku-
kohale. Praegu tähistab seda kohta majast säilinud aher-
vare — väike kivihunnik keset heinamaad. Siin nelja metsa
ristlemiskohal sündiski 14. detsembril 1803. a. poeg Fried-
rich Reinhold.

Esimese eesnime saab Kreutzwald oma ristijalt, tun-
tud rahvaluule kogujalt Kadrina pastor A. Friedrich J.
Knüpffer'ilt, kuna teine nimi põlvneb ta aadlikust risti-
isalt J. Reinhold von Rosen'ilt, meenutades ühtlasi ka
vanaisa Reinu. Viimase eesnime järgi võttiski Kreutzwaldi
isa enesele esialgu perekonnanimeks Reinholdsohn.

Väike Friedrich oli vaevalt pooleaastane, kui mõisnik
viis nende perekonna Jõeperest Rakvere kihelkonda samale
mõisnikule kuuluvasse Kaarli ehk Vana-Sõmeru mõisa.
Kreutzwaldi isa sai siin aidameheks ja ema pereemandaks.

Kaarli mõis oma läheduses asuva suure metsaga, milles
siin-sääl kerkib mäeseljakuud ja helgib väikesi järvekesi,
saab nüüd Kreutzwaldi poisikesepõlve koduks. Siin mõisa
alatoa, viinaköögi, sepapaja ja selle taga asuva tiigi, vasika-
kopli, tallide ja rehtede piirkonnas askeldab väike Aida
Vidri, nagu teda hüütakse mõisas. Tema mängukaaslasiks

on mõisa moonakalapsed, kellega sageli lüüakse kurni ja joostakse poolvargsi mõisa suurtrepi eest läbi aida juurde, kus viljasalvede vahel toimetab Vidri isa. Vahel püüab Vidri abistada ka ema tema talitusis. Koidulale kirjutab ta hiljemini, kuidas ta aidanud emal tühja toobrit kanda, kirjeldades seda toimingut järgmiselt: „...eit pani toobripuu ühte otsa toobri, võtta ise toobri käsiaugust kinni ja laskis mind teise toobripuu otsa õlale tõsta. Nõnda läksime üle õue laudast tuppa, ja mul oli suur rõõm, et emal minust nii suurt abi tulnud.“ Tuppa jõudes oli siis eidekese suu lahkelt öelnud: „Hea laps aitas mind toobrit kanda!“

Sügisõhtuil istus Vidri tihti rehetoas leegitseva ahju ees ning kuulas rehepappide jutustusi tontidest ja kõiksugu kummitistest, jälgides hinge kinni pidades nõestunud sein- tel ronivaid ähmaseid varje. Pikil talveõhtuil, kui orjavaimud vuristasid vokka peretoas, kuulas poisike tulejalga peerge seades ning nende söestunud otsi näppides orjavaimude nukraid leelutusi või nende jutustusi muinasajast.

Kaarlis elas tol ajal laulu- ja jutuhimuline mõisateener Kotlep Jankovits — Aida Vidri suur sõber. Tema teadis poisikesele jutustada lugusid muistsest vägilasest Kalevi- pojast. Kotlepiga käisid nad vaatamas Kaarli kuusikus Kalevipoja kivi ja Päide tee ääres näitas Kotlep 10-aastasele Vidrile Kalevipoja kurnipakku ning Rägavere Arul Kalevi- poja hobuse jälgi. Mitmedki rehe- ning ketrustubadest ja Kotlepi suust kuuludud laulud ja lood sööbisid lapse mällu, elustudes hiljemini, kui poisikesest oli saanud oma rahva vaimuvara teadlik jälgija. Me kuuleme teda hiljemini ütlevat oma lapsepõlves kuuludud juttude ja laulude kohta järg- mist: „Juba lapsepõlvest tegi mulle rõemu vanaaegseid lu- gusid, laulu ja jutu sõnas tundma õppida, ehk ma küll sel ajal veel seda ei osanud ära tunda, mis jutu varre otsas kui kaun, ehk mis kui iva kasvas. Niisugune vahetegemine il-

mus vast mõni hea aasta hiljemini, ja seal pidin sagedasti kahetsema, et mõnda järku polnud paremini tähele pannud.“

Kuid muudki oma ümbruskonna elu nähtused äratasid poisikese tähelepanu. Juba varakult õppis ta tundma oma sugurahva viletsust ning ebaõiglust nende kohtlemisel. Aetud kibedast puudusest, käisid külamehed igas kuus mõisaaidast toetust saamas ega jõudnud kunagi lõppu oodata. Hiljemini meenutab Kreutzwald juhust, kus talupoegi kahtlustati heinavarguses ja lasti piinamise abil süütuid süüdlasiks tunnistada. Tõeliste süüdlaste selgumisel aga ei mõeldudki piinatute hüvitusele. Küllap juba siin võis lapse alateadvusse tungida esimene poolehoiusäde oma rahva vastu. Igatahes on lapsea-aastad Kaarlis mitmeti mõjutanud Kreutzwaldi hilisemat elu ja tegevust.

Kaarlis toimus aga veel üks tähtis sündmus Kreutzwaldi perekonnas. Nimelt annetas mõisaomanik 1815. a. Kreutzwaldi isale „kauase ustava teenistuse eest“ vabakirja. Seega oli kogu perekond vabanenud pärisorja seisusest mõni aasta enne üldist talupoegade vabastamist Eestimaal ja võis juba iseseisvamalt otsustada oma ellu puutuvaid küsimusi. Kreutzwaldi isa kasutaski varsti saadud liikumisvabadust, mõeldes esmajoones oma pojale.

Kreutzwaldi õpingud.

Kaarlist 7 km eemal olev Rakvere linn oma vallimäe ja varemetega on see koht, kust algab Viru lauliku vaevanõudev haridustee.

Aida Vidri, kes kodus oli esimest õpetust saanud kirjaoskavalt emalt, viiakse 1815. a. Rakverre köster Gööri kooli. Kuigi Kreutzwaldi isale oli vabakiri välja antud Reinholdsohn'i nimele, esineb poeg õpilaste nimestikus siiski

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nime all. Mis põhjusel esialgne nimi asendati Kreutzwaldiga, pole seni selgunud. Igatahes vihjab aga uus nimi küll Kreutzwaldi sünnikohale Ristmetsale. Hiljem ongi Kreutzwald mõnel puhul varjunimena tarvitanud oma saksakeelse nime eestikeelset vastet Ristmetsa.

Poolteist aastat õppis Kreutzwald köster Gööri koolis, siis siirdus ta 1817. a. jaanuaris Rakvere kreiskooli, mille 4 a. varem oli lõpetanud ka ta pärastine sõber Faehlmann. See oli ühekordne kivimaja Pikal tänaval (praeguse III algkooli maja alumine kord) suure aia, õue ning sääli juures asuvate tallide ja kuuridega, kuhu köster Gööri nüüd juhtis oma õpilase sõnades: „Friedrich, see on nüüd teine trepiaste. Tõuse kuni kõrgema astmeni!“

Senisäilinud tunnistuse põhjal osutub Kreutzwald, õpihimuliseks, edasijõudmiselt väga tähelepandevaks, õpinguis edukaks õpilaseks. Poolteist aastat õppis Kreutzwald Rakvere kreiskoolis. Siis pidi ta lahkuma, osalt sellepärast, et poja koolitamine käis kehvadel vanematel üle jõu, osalt aga ka vanemate elukoha vahetuse tõttu. Nimelt siirdusid viimased, kasutades saadud liikumisvabadust, 1818. a. Kaarlist Harjumaale Hageri kihelkonda väikesse Ohulepa mõisa. Siin sai Kreutzwaldi isa mõisavalitsejaks.

Virumaa lokkavate viljapõldude ja haljendavate aasade keskelt sattus Kreutzwald peagu Läänemaa piirile. Ei siin olnud loodus nii lopsakas. Väljad kehvad ja ümberringi hõredad soistuvad metsad. Taevaski tundus pää kohal hallimana ja lähedusesolev Lammasmäe raba oma harvade kidurate mändidega ja mõne kääbuskasega oli hoopis midagi muud kui müürina sinetav Kaarli kuusik. Kuid oli siingi metsatukki ja salusid, mis võlusid Virumaalt saabunud uustulnukat ja meelitasid teda juba poisikesena üksirännakuile.

Ühes elukoha muutmisega katkesid esialgu Kreutzwaldi õpingud. Vanemate kavatsuse kohaselt pidi ta end nüüd pühendama kaupmehe elukutsele. Ta pandigi Tallinna Pikal tänaval asuvasse von Huseni ärisse, nn. Karu kontorisse õpipoisiks. Kuid loomult üksindust armastav, inimesi pelgav, nagu ta oli, puudus poisil kaupmehe kärmus ja teenistusvalmis libedus. Saamatuna liikus ta leti taga, valmis põgenema ostjate eest, ning tõmbus igal võimalikul juhul tagasi, et süveneda armastatud raamatuisse. Ja kaupmehel ei jäänud muud üle, kui saata see 15-aastane unistaja tagasi vanemate juurde. Vaikiva etteheitega võtsid vanemad vastu oma poja. Ent viimane tundis häämeelt, et pääses tulema temale harjumata ümbrusest ja inimeste saginast. Nüüd võis ta jällegi olla enesega ja nautida Ohulepa kinkude ning salude üksindust.

Uuesti elustusid siin Hageri metsis uites Kaarli peretoas kuulnud muinaslood ning rahvapärимused. Ja seda enam, et uues kodus kohtas Kreutzwald mõisarahvaga tutvudes meest, kes suurel määral mõjutas ta pärastist elu. See oli Ohulepa vana toapoiss Jakob Fischer, keda mõisas hüüti Toapapaks. Toapapa oli suur jutupuhuja, laulu- ja mängumees ning külas otsitud aadrilaskja. Ta oli mõisarahva videvikutundide viitja, kes kaasakiskuvalt vestis tosinate kaupa tõsiseid ja naljakaid lugusid. Tema jutukus kasvas eriti veel siis, kui juhtus saada „topsi viina või natuke rohkem õllemärga“. Kreutzwald kõneleb hiljem noist asjust Kasulises Kalendris järgmiselt: „Ema pidi meid lapsi ja toapapat mitu korda vägisi süngi ajama, enne kui magamise rahu tuppa sai... Kui jutuvestja mõnda vanast sarvikust, kodukäijatest või nendesarnastest oli rääkinud, siis ei julgenud keegi enam üksi uksele minna, ja öösiine unenägu sünnitas sagedasti nuumhärja suurusi sikkusid ja kasse, kellel kümme sarve pääs ja tulised sabad taga olid.

Kõige armsamad jutud olid meil niisugused, kus mõnikord vaga sõba alt koerahamba jälg ehk käsi kogemata välja paistis.“

See jutuvestja on teadnud ka hulk lugusid Kalevipojast, nii et teda mõnelt poolt, kuigi liialdatult, on peetud pääallikaks, kust Kreutzwald ammutas andmeid oma eeposeks. Küll tuleb aga pidada suurel määral Toapapa teeneks Kreutzwaldi huvi pidevat tõusu rahva pärimuste, laulude ja juttude vastu. On säilinud andmeid, et Kreutzwald just tollest ajast, s. o. 1818. aastast alates on hakanud üles kirjutama eesti rahvalaule. Võimalik, et laulude ülestähendamisele on teda õhutanud ka tema ristija, eestisõbralik Kadrina pastor Knüpffer, kes rahvasuust muinasmälestiste ülesmärkimiseks kandnud alati kaasas paberit ja pliiatsit.

Agaga veel muuski suhtes oli Toapapa Kreutzwaldi huviosaline. Mõnikord saatis poiss vana Jaagupit tema tohterdamiskäikudel. Huviga jälgis ta siis aadrilaskmist ning soonetasumist ja kuulas vanamehe elutarku õpetusi hädade ja tõbede vastu. Sellelt külatohtrilt saigi Kreutzwald tõuke oma pärastise elukutse valikuks.

Kaupmeheks kõlbmatu, ei teadnud Kreutzwaldi vanemad esialgu mingit nõu, mis poisiga pääle hakata. Oleksid meeeldi tahtnud näha teda paremal järjel ja lahendamais elutingimuses, aga kehvus tõmbas kõigele kriipsu.

Kuid sääl tuli ootamatult abi. Nagu juba mainitud, oli Kreutzwaldi isal suhteid vennastekogudusega. See oli 1818. a. enne jõulu, kui Kreutzwaldi vanemaid külastas naaberkihelkonnas Kosel elav vennastekoguduse hooldaja F. Genge. Viimasele oli Tallinna koolivalitsuse direktori poolt ülesandeks tehtud leida 3 õpihimulist eesti noormeest, keda pidi ette valmistatama õpetajaiks Tolli mõisa kavatsetavale rahvakooliõpetajate seminarile. Genge leidis Kreutzwaldis selleks küllalt sobiva kandidaadi ning soovi-

tas talle asuda selleks otstarbeks Tallinna. Et õpingud ja ülalpidamine olid tasuta, siis osutus ettepanek Kreutzwaldi vanemailegi kõigiti vastuvõetavaks.

Tuli jällegi mõneks ajaks loobuda armsakssaanud Ohulepast ja 1819. a. algul asuda tundmatule teele. Ees ei oodanud küll enam „Karu kontori“ poelett, ei, nüüd oldi taotlemas palju kõrgemaid eesmärke. Korterissegi paigutati kandidaadid koolivalitsuse dir. parun Stackelbergi enda juurde. Küllap meenus siin võõras, peente sakste ümbruskonnas pikil talveõhtuil õppivale noorukile mõnigi kord Ohulepa peretuba peerutule hämaras, Toapapa oma kuulajaskonnaga, kelle hulgas meeeldi oleks tahtnud istuda. Aga teistsalt tundis Kreutzwald ka suurt rõõmu võimalusest õppida, avastada uusi tundmatuid maid ning nautida teadmise suurt võlu.

Õpingute jätkamiseks paigutati Kreutzwald Tallinna saksa kreiskooli. Pedagoogilise ettevalmistuse sai ta aga Saksamaalt selleks eriti kutsutud õpetajalt. Eesti keelt õpetas Keila praost ja tuntud kirjamees O. R. v. Holtz, kes selleks 2 korda nädalas Tallinna sõitis. Keeleõpetuse kõrval laskis Holtz oma õpilasi tõlkida eesti keelde saksa klassiliste kirjanike, eriti Schilleri luulet. Siin tuli noorel Kreutzwaldil esimest korda jõudu proovida saksa kõrgelennulise luule painutamiseiga maakeelsesesse värsivormi. Kuigi selliste katsetuste tulemused ei võinud olla hiilgavad, ergutuseks ja kirjandusliku maitse kujunemiseks ning huvi kasvatamiseks on neil siiski omajagu mõju. Kirjanduslike kalduvuste elustumisest kreiskooli päevil kõneleb ka tema 1820. a. valminud Jenoveva tõlge, mis trükist ilmus alles paarkümmend aastat hiljem (1842). Ka on Kreutzwald Tallinnas olles külastanud juba esimese eesti näidendi „Pärmi Jaagu unenäo“ etendusi.

Kreutzwaldi ümbruskonnas valitses Tallinna kreiskooli päevil saksa keel ja meel. Erilisi sõpru kaasõpilaste hulgas tal polnud. Häädeks tuttavateks jäid talle aga hiljemgi temaga kreiskoolis õppinud 2 eesti soost poissi, Kreutzwaldiga võrreldes jõukamate vanemate lapsed. Üks neist oli kõrtsmiku poeg ülalt Toompäält Ph. Karell, pärastine keisri ihuarst Peterburis, ja teine maalermeisteri poeg altlinnast D. H. Jürgenson, hiljem Tartu õpetajateseminari inspektor. Viimasega oli Kreutzwald sõbralikus kirjavahetuses kuni Jürgensoni surmani.

1820. a. lõpetas Kreutzwald kreiskooli. Et aga kavatsitud rahvakooliõpetajate seminar jäi asutamata, võis ta ise enesele koha valida. Ta õiendaski algkooliõpetaja eksami ja oli õpetajaks Tallinna teises poistekoolis, seejärel lühikest aega koduõpetajaks Peterburis.

Noor Kreutzwald oli saavutanud oma esialgse eesmärgi — omandanud õpetajakutse ning asunud sel alal teotsema. Kuid see, osalt teiste poolt ettekirjutatud kutse ei rahuldanud teda, vaid ta seadis enesele üha kõrgemaid eesmärke ning asus innukalt tööle nende kättevõitmiseks. Esialgu oli sihiks gümnaasiumikursuse lõpetamine. See nõudis palju vaeva ja unetuid öid olla ise õpetaja ning selle kõrval õppida vanu keeli ja muid õppeaineid, küll tunde võttes, küll omal käel. Aga selle pingutuse tulemusena õiendas Kreutzwald gümnaasiumi lõppeksamid ning nüüd nägi ta enese ees kutsuvalt avanevat „alma materi“ väravaid. Kõrge haridustempel avanes küll, kuid Kreutzwald seisatas selle ees, süda täis kahtlusi. Ei teadnud, kas eesmärgiks võtta pastoriamet või tohtrikutse. Võib-olla oli Ohulepa vana külatohtri elav eeskujuga see, mille mõjul liisk langes arstiameti kasuks. Küll hoiatati teda mõnelt poolt ülikooli eest, mis nõuab kole palju raha, kuid Kreutzwald püsis kangekaelselt oma otsuse juures.

1826. a. jaanuaris immatrikuleeriti Kreutzwald Tartu ülikooli arstiteaduse üliõpilaseks. Ülikooliõpingud nõudsid talt palju ennastsalgavat tööd, sest katkendliku eelhariduse tõttu olid teadmised mitmes suhtes lünklikud. Saksa keelgi, mis oli ülikooli õppekeeleks, tegi esialgu raskusi, nii et pidi palju aega kulutama selle põhjalikumaks omandamiseks. See kõik tekitas sageli Kreutzwaldis tuskat, kuid siiski ei kohutanud veelgi agaramalt asumast takistuste võitmisele.

Tartu siirdudes tutvus Kreutzwald ülikooli lõpetanud doktorieksamiks valmistuva Faehlmanniga. Viimasega ühendusse viis teda eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule armastus. Nende kahe orjapõlvest võrsunud eesti noormehe liginemine teineteisele andiski tõuke eesti intelligentsi rahvusliku algrakukese sünniks. Mitte põlata ega salata oma madalat sünnipära, välja astuda kivinenud ühiskondlike vaelevarumuste vastu, alati seista tõe eest, see oli mõlema sõbra põhimõtteks. Nende sõprusringi kuulus veel kolmas eesti soost üliõpilane J. J. Nocks, kes samuti oli lõpetanud Rakvere kreiskooli ning hiljem töötas sääli inspektorina.

On säilinud rahvasuus üks legenditaoline pärimus, milles kõneldakse, et need 3 sõpra olevat kord külasthanud oma kooliaegset Rakveret ja sääli vallimäel töötanud üksteisele kätt andes elada ja töötada oma rahvale ning kalliks pidada nende väärtuslikku vanavara. Faehlmann oli andnud töötuse Kalevipoja loo üleskirjutamiseks, Kreutzwald oli lubanud koguda muinasjutte, kuna Nocks lubanud end pühendada eesti noorsoo kasvatamisele.

Kuivõrd see legend vastab tõele, on iseküsimus. Tõeks jääb aga asjaolu, et Kreutzwaldi huvi rahvaluule vastu ülikooli-aastail on aina kasvanud. Enne ülikooli astumist ja ülikooli vaheaegadel on ta suveti liikunud maal ringi ning pannud kirja rahvaluulet oma endises kodunurgas Viru-

maal, Laiusel ja Tormas ja ka Paide ümbruskonnas. Paide lähedusse Viisu mõisa olid 1824. a. asunud elama ta vane-madki.

Agas mitte üksinda rahvaluule-harrastus ei elustunud Kreutzwaldi Tartu siirdudes, vaid siin sai uut hoogu ka tema juba ennegi ärkvel olnud huvi ilukirjanduse vastu. Arstiteaduslike loengute kõrval leidis ta mahti kuulata loenguid esteetika ja saksa kirjanduse üle, millega seltsis ülikooli raamatukogu kasutamine. Kreutzwaldi suurt lugemisindu peegeldab sest ajast säilinud kirjanduslik päevik, kuhu ta on märkinud meeliskohti loetud teostest. Sellest nähtub ühtlasi, et tema tähelepanu on köitnud just oma aja parimate kirjanike tooted. Ka on ta ise üliõpilasaastail ja veel hiljemgi kirjutanud lühemaid ja pikemaid saksakeelseid luuletusi, millest mõni on ilmunud trükitult tollaegseis ajakirjades.

Kreutzwald jõudis oma õpingutega ülikoolis lõpule 1831. a. Ta tahtis õiendada lõppeksamit, kuid siis pääses mitmes kohas lahti koolera ja noored arstiteadlased saadeti selle vastu võitlema. Ka Kreutzwald töötas sel ajal Riias, Tartus ja Vastseliinas. Alles järgmisel, s. o. 1832. a. sõandas ta minna lõppeksamile. Eksami teoreetiline osa äpardus, aga et ta praktilises osas oli silmapaistvalt tugev, võidi talle ikkagi välja anda 3. järgu arstitunnistus. Ka seegi asjaolu oli tingitud Kreutzwaldi lünklikust eelharidusest, nagu ta sellele vihjab oma lõppeksamile pääsmiseks esitatud palveski.

Kreutzwald Võrus.

Tamula järve kaldal asuv, idas ja põhjas piiratud Võhandu jõe soisist lammniitudest — säärane vähepakkuv oma ümbruselt on Otepää ja Haanja kõrgustiku vahelise

orundi põhjas asetsev Võru. Eemal muust maailmast, oli see väikelinn nagu loodud üksindust eelistava inimese kodupaigaks. Siia linnaarstiks saabuski Kreutzwald 1832.a. märtsis.

Samal aastal abiellus ta Mecklenburgist pärit tinavalaja tütre, sakslase Elisabeth Saedleriga, kelle vanemate juures olivat Kreutzwald ülikoolis käies elanud.

Kreutzwaldi abikaasa oli nii väliselt kui ka sisemiselt täiesti vastand oma mehele. Lüheldane, tüsedavõitu naine, on ta olnud aga väga praktiline ja osav perenaine, omamata sääljuures vaimseid huve. Ühes kirjas C. Reinthalile „Kalevipoja“ saksa keelde tõlkijale, tähendab Kreutzwald, et ta naine koob parema meelega tosina sukki, kui et loeb ühe laulu „Kalevipojast“. Igatahes pole Kreutzwald oma vaimseid huve saanud jagada naisega, vaid nad jäid ses suhtes sisemiselt teineteisele võõraks.

Esialgul oli Kreutzwaldil Võrus küllalt võitlemist aine-
liste raskustega, sest ta arstis tihti vaesemaid tasuta, andes neile kaasa isegi rohud oma koduapteegist. Et kuidagi läbi saada, pidi ta naine sageli köögiukse kaudu hädelt inimestelt seda vastu võtma, mis mees eesukse kaudu oli tagasi tõrjunud. Pärastpoole abitarvitajaskonna kasvades aga muutus olukord kaunis rahuldavaks, nii et ta oma sissetulekuist võis omandada isegi väikese maja ühes aiaga.

Kreutzwaldi juba lapseeest põlvnev suur loodusearmas-
tus väljendus ta hoolitsemises lillede eest. Ta maja saal on olnud nagu lehtla täis lilli, ja aed nagu park täis ristlevaid tamme- ning vahtrapuiesteid ja lillepeenraid. Kreutzwaldi tollaegsed kirjad sõber Faehlmannile Tartu sisaldavad sageli küll lilleherneste, küll jorjenijuurikate tellimisi, nende erisortide nimetusi ja teateid oma hoolealuste võrsumisest ning kasvamisest. Oma suurimaks õnneks pidas ta vaba-

del tundidel istuda endasse süvenenult puude vilus ja nau-
tida õitsvate lillede ilu ning puude haljust.

Veetnud aastakümneid muust maailmast eraldatud lin-
nakeses, on Kreutzwald kogu oma olemusega kiindunud
selle vaikusse. „Elamine suures linnas, kus igalt poolt kivi-
müürid mind kitsendaksid, oleks mulle kõige raskemaks
nuhtluseks. Võru linnake on otsekui minu tarvis ehitatud,
sest et siin vesi, puud ja puhas tuuleõhk iial ei puudu,“
kirjutab ta Koidulale.

Oma majas võttis ta mõnikord vastu kohalikke saksa
haritlasi, üldiselt eelistas aga üksindust või süvenemist
raamatuisse ja töösse. Perekonnas valitses sakslasest pere-
ema tõttu muidugi saksa keel ja meel. Eestlasi käis siin
ainult abitarvitajaina.

Kreutzwaldil oli 2 tütart ja üks poeg, kellest isale eriti armas
oma südamliku õrnusega oli noorem tütar Marie Ottilie. Selle tütre
sündimisel kirjutab õnnelik isa oma päevikusse: „Hilisel sügisel, lõi-
kusrikkal, tervitas sind päeva valgus! Olgu heategu kord sinu kohus,
siis saad sa ustavalt sügise sarnaseks.“ Kuid surm viis selle tütre talt
juba 15-aastaselt ja isa südamesse jäi kaua valutav haav, mis on
jälgi jätnud isegi ta kirjanduslikku loomingusse. Vanem tütar Adel-
heid abiellus ülemõpetaja G. Blumbergiga ning asus elama Tartu.
Poeg Alexis, nainud sama äriomaniku von Huseni lapselapse, kus
Kreutzwald nooreas katsetas oma kaupmeheandeid, teotses hiljemini
tolleaegsel Eestimaal jaamaülemana.

Võru erak, Võru üksiklane, nii nimetavad Kreutzwaldi
tihti tema hilisemad uurijad. See eraklus ja üksindus ei tä-
henda ometi seda, et Kreutzwald Võrru asudes oleks ela-
nud ainult enesele ja loobunud igasugusest suhtlemisest
välismaailmaga. Juba oma elukutse tõttu oli tal alatasa
kokkupuuteid inimestega, nende hädade ja muredega. Hai-
gemaja, alatised sõidud ja käigud haigete juurde täitsid
aastakümneid ta elu hommikust õhtuni. Kuid Kreutzwald
ei olnud neid isikuid, keda oleks rahuldanud ainult ta otsene

kutseala. Vaimselt ärganud, euroopaliselt haritud isiksusena omas ta laia silmaringi ja oli kontaktis kogu haritud maailmaga. Sisemise vajaduse ja oma parima äratundmise kohaselt hakkas ta siis kaasa töötama oma kodumaa mahaäänud kultuuripõllul.

Siin oli kõik söötis. Rahva majanduslik viletsus soodustas vaimupimedust, oskamatust ja rumalust. Seepärast Kreutzwald, kes omas küll väga suurel määral puhtkirjanduslikke huvisid, pidas ometi oma kohuseks kõnelda kõikjal kaasa, kus see näis temale rahva õpetamiseks ja kasvatamiseks vajalik.

Mis teda selleks sundis, polnud üksi kaastunne oma sugurahva vastu, vaid suurel määral ka rahvuslik kohustunne ning püüe paremale, mis punase joonena läbib kogu Kreutzwaldi elu, olles selle ideeliseks põhjaks. Ja seepärast haarabki Kreutzwald sule.

Tema avalik tegevus eesti kirjanduspõllul algab Faehlmanni virgutusel tõlgitud karskussisulise teosega „Viina katk“, mis ilmus 1840. Näinud oma nooreas ja ka hiljemini inimestega kokku puutudes viinajoomisest olenevaid pahesid, saab Kreutzwaldist innustunud karskusaate propageerija. Ta soovitab täielikku loobumist viinast ja kainuseltside asutamist Inglise ja Ameerika eeskujul. Tema mõjutusel asutatigi Põlvas esimene karskusselts, mille liikmete arv tõusis üle 900.

Siitpääle hakkab Kreutzwald innuga rahvale selgitama kõiki tegeliku elu küsimusi. Seda teeb ta esialgu „Tartu ja Võru maarahva Kalendris“, hiljem „Maarahva Kasulises Kalendris“, mida ta toimetab ligi 30 aastat, eriti aga virkusele manitsevas koguteoses „Sipelgas“ (I 1843, II 1861). Neis jagab ta teadmisi majapidamise, põllunduse, aiatöö, linaharimise, tervishoiu, lastekasvatuse, kodumaatundmise, isegi metsakasvatamise ja sookuivatamise alal. Ta esitab

vahendeid vaesusest ja näljahädast hoidumiseks, manitseb kokkuhoiule ja arukale majapidamisele. Ta seab sipelga virkuse laiskadele eeskujuks, käsib vähem magada, varem tõusta ja asjatu aja surnukslöömise asemel tegelda mõne käsitöö, nagu kangakudumise või puust tarbeasjade valmistamisega. Nende tegelikku ellu puutuvate küsimuste kõrval aga ei unusta Kreutzwald välja astumast rahvalaulude ja -juttude kaitseks „Sipelga“ II osas: „Teie põlgate seda ainukest varandust, mis teie mitmel kombel söimatud nimele võõra rahva keskel austust võib teha? Täni ei ole eestlastest veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahvalaulud... meie Eesti rahvalaul jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele.“

Et avardada rahva silmaringi, algatas Kreutzwald suurema ajakirja „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“ (1848—49) väljaandmist, mis kujunes meie esimeseks pildiajakirjaks. See sisaldas kirjeldusi ja seletusi maakerast, taevakehadest, võõraist maist ja elajaist, tehnika saavutustest, leiutustest, andis ühtlasi tulusaid juhatusi haiguste ja õnnetuste puhul. Oma kuivade ja raskepäraste kirjelduste tõttu ei leidnud aga üritus rahva poolehoidu, nii et Kreutzwald selle pidi katkestama 5. vihu ilmumisega. Kuid sellega ei loobunud Kreutzwald siiski oma eesmärgist. Nähes Jannseni „Sõnumetooja“ suurt menu, taipas ta, et rahva silmaringi laiendamiseks peab talle kuivade kirjelduste asemel pakkuma teadmisi jutu kujul. Ja nii tõlkis ta ja ilmutas kolmes andes teose päälkirjaga „Maa- ja merepildid“ (1850—61). Selles jutustatakse huvitavaid reisu- ja jahijuhtumusi Lõuna-Aafrikast, Tseiloni saarelt ja Põhja-Jäämerelt.

Ka rahva tervishoiu tegi Kreutzwald oma südameasjaks, avaldades a. 1852 „Kooli-raamatu“ IV osas „Lühikese õpetuse tervise hoidmisest“. Lahkunud tegelikust arstiametist,

koostas Kreutzwald oma pikaajalises praksises omandatud tähelepanekute põhjal raamatu „Kodutohter“ (1879). Rääkimata teeneist, mis sel raamatul oli rahva tervishoiu suhtes, on ta ühtlasi olnud teedrajavaks arstiteaduslike oskussõnade kujunemisel.

Mitte üksi puhtõpetuslike paladega ei püüdnud Kreutzwald mõjuda rahva silmaringi ja eluvaate kujunemisele. Kaldudes juba oma loomult elunähtusi võtma arvustavalt, on Kreutzwaldis eriti arenenud pilkesoon, mis mõnikord puhkeb lausa sapiseks irooniaks. Sääl, kus oldi tuim õpetusele, mõjus kibe pilge, mille suhtes tuimemgi ei saanud jääda ükskõikseks. Ja sellelt seisukohalt on Kreutzwaldile eestistamiseks teretulnud maailmakuulus satiiriline elajate-eepos „Reinuvader rebane“ (1850), kus mõistu kujutatakse inimkonnas esinevaid pahesid, rumalust ja õelust. Mitte vähem üldtuntuks sai teine, samuti pilkelise sisuga Kreutzwaldi tõlgitud ja eesti oludele mugandatud teos „Kilplased“ (1857). Siin ei pilgata üksi üldinimlikke pahesid, vaid siin saavad omajagu torkeid lähedamadki Kreutzwaldi-aegsed elunähtused, nagu vana kirjaviisi tarvitamine, väljarändamine, usuvahetus, kadaklus jne. Kreutzwaldi loodud nimetusega „kilplased“ iseloomustab rahvasuu tänapäevani inimesi, kelle arutud askeldused ja toimingud on nagu kilplaste kotiga valguse tuppakandmine või mõni muu ennekuulmatu imevärklik ettevõte.

Kreutzwald ilukirjanikuna.

Kreutzwald ei tundnud eneses kutset tegutseda mitte ainult rahvavalgustuslikuks otstarbeks. Juba nooreast pääle oli tas esileküündiva mõistuse ja arvustava suhtumise kõrval pesitsenud suur annus tundlikkust. Nukrad üksildasemeleolud valdasid teda juba siis, kui ta uitis üksinda Ohulepa metsades. Hiljem meheas teavad neist kõnelda Võru

kalmistu teerajad, kuhu puhketundidel ikka jälle suundusid selle üksiklase sammud. Oma nukrate meeleolude leevendamiseks ei piisanud mõistuslikust rahvaalgustamisest ega ka inimeste hädade abistamisest. Tema juba noorusest pääle kirjanduslikult häälestatud sisemaailm vajas vaimseks puhkuseks tegelemist luulekirjandusega. Ja hiljem, kui tulid eluraskused, kui polnud kellelegi minna kaebama oma pettumusi ja tusameeleolusid, kujunes tagasihoidlik, raamatuist tulvil ärklituba Kreutzwaldi maja teisel korral kohaks, kuhu ta tõmbus oma mõtete ja meeleoludega. Säält kirjutas, mõeldes oma rahva mahajäänud seisundile, tema kirjanduslikule võhiklusele, kirjutas ja koputas tema mõistusele, kuid ei tahtnud vaeslapse ossa jätta ka ta südant.

Juba mitmed Kreutzwaldi kalendrijutud sisaldavad õpetlikkuse kõrval kunstilisemaidki sugemeid. Siis aga üllatas ta 1853. a. lugejaid südamliku jutustusega „Paar sammukest rändamise teed“. Tolleaegses proosas oli see oma sisult kui ka väljendusviisilt ainulaadne nähtus. Kuigi siin on tegemist ainult poolalgupärase jutustusega, tundub siiski kogu lugu olevat kuidagi lähedases seoses Kreutzwaldi isikuga.

Teame, et Kreutzwald kaotas 1851. a. oma tütre Marie Otilie. Väga armas oli olnud talle see laps ja tema kaotusest tekkinud haav ei tahtnud ega tahtnud paraneda. Ja siis oli ta sattunud lugema ühe saksa kirjaniku idüllilis-romantilist jutukest, mis oli pühendatud varalahkunud sõprade mälestuseks. Ta otsustas kirjutada selle eeskujul raamatukese, milles kujutas noorelt-surnud Suntsi Mari elulugu Päätegelase Mari eluloosse põimis ta jooni oma tütre isikust, paigutades teose algusse pisarkurva järelehüüde surma suikunud Lillekesele:

„Hommikuse kaste jälgil,
Kaua noore lõune eel,
Varem veel kui rind sul sõlgil
Olid, laps! ju surma teel.

Jätsid nutma vanad silmad,
Kurbuspilve südamed,
Kes nüüd — soovimised külmad —
Igatsevad rahuööd.“ Jne.

Juba ülal oli juhust vihjata Kreutzwaldi noorpõlve rahvaluule-harrastustele. Esialgu toimus see harrastus võib-olla erilise sihita, vahest ehk ainult enese lõbuks. Pärastpoole hakkas aga Kreutzwald juba täiesti teadlikult jälgima rahvaluulet, kusjuures arvestama peab ka Faehlmanni ja ühes sellega Õpetatud Eesti Seltsi mõju, kus tunti elavat huvi igasuguste eesti rahvapärimuste vastu. Nii on Kreutzwaldigi tähelepanu pälvinud rahvalaulude kõrval ka arheoloogilised leiud, rahva kombed, uskumused jne. Teateid rahva usundist ja kombeist on ta lisanud uuesti väljaantud Forselius-Boecleri teosele: „Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten“ („Eestlaste ebausu kombed, pruugid ja harjumused“, 1854). Pääle selle on ta veel avaldanud saksakeelseid uurimusi setu rahvalauludest, eesti muinasusundi iseloomust jne. Ta on korjanud mitusada rahvalaulu, millest osa on ilmutatud eesti rahvaluule koguja H. Neus'i rahvalaulude kogus ja osa mõlema mehe ühiselt väljaantud kogus „Mythische und magische Lieder der Ehsten“ („Eestlaste müütilised ja maagilised laulud“, 1854). Paljude tema rahvalaulude teaduslik väärtus kannatab ümberkujundamiste, „parandamiste“ all, mis suurel määral aga olenes ka aja üldisest vaatest rahvalaulule. Rahvalaulu stiili on Kreutzwald püüdnud rakendada oma 1854. a. ilmunud pikemas luuletuses „Sõda“. Selline tegelemine rahvaluulega ja rahvapärimustega oli tähtsaks eelkooliks hilisemale „Kalevipoja“ koostamisele.

„Kalevipoega“ koostamas.

Kreutzwaldi elutöö — „Kalevipoja“ eepose saamislugu on lähedas seoses 3 arsti nimega, kellest Faehlmann ja eestisõbralik sakslane Schultz-Bertram olid idee algatajad, Kreutzwald selle teostaja. Mõtte tekkimiseks andsid tõuget Lääne-Euroopast siia saabunud ideed senipõlatud rahvaste väarikusest ja soome rahvaeepose „Kalevala“ ilmumine a. 1835. Soome matkalt tulles tõi Schultz-Bertram esimese eksemplari „Kalevalat“ Tartusse ja pidas siin Õpetatud Eesti Seltsis oma kuulsa propagandakõne, väites muu hulgas: „Mõelge, millist ülendavat mõju avaldab rõhutud

rahvasse teadmine tema ajaloolisest olemasolust ja suurus-
sest. Kas ei tundu see temale samuti nagu kerjusele, kel-
lele äkki öeldakse: Sa oled kuningapoeg. Sest mis muu
võiks veenvamalt tõendada ühe rahva ajaloolist väärtust
kui eepose omamine... Kui anname rahvale kangelas-
eepose ja ajaloo, on kõik võidetud!

Sellest kõnест süttisid Õpetatud Eesti Seltsi mehed,
eriti Faehlmann, kes tegi oma eluülesandeks eepose koos-
tamise.¹⁾ Kuid mõtte teostamine ei läinud nii kergesti, ja
siis tuli surm ning viis enesega Seltsi esimehe Faehlmanni.
Nüüd kerkis Seltsis rahvaeepose koostajana üles Võru kir-
jandushuviline arst Kreutzwald.

Saanud Kreutzwaldilt vastava nõusoleku, saatis Õpet.
Eesti Selts kõik Kalevipoja kohta käiva materjali koos
Faehlmanni ülestähendustega Võrru. Sellele lisandusid
veel sugemed, mis Kreutzwald oli ise noorpõlves kuulnud
Kaarli mõisa Kotlepilt ja Ohulepa Toa-Jaagupilt jm. Kuid
kõigest sellest ei piisanud veel kaugeltki lugulauluks. Siis
avaldati üleskutse ja paluti kõikjalt saata Kalevipoega puu-
tuvat materjali. See ei andnud küll oodatud tulemusi, ent
sellegipärast ei kõhelnud Kreutzwald asumast teose koos-
tamisele. Aineastiku kogumiseks tegi ta ka ise mõningaid
retki Võru- ja Setumaale.

Kalevipoega puutuv materjal oli enamikus kõik jutu
kujul. Need rahvalaulud aga, mis olid Kreutzwaldi kasu-
tada, ei kõhelnud midagi Kalevipojast, paaris neis mainiti
vaid ta nime.

Kreutzwald oligi algul veendunud, et Kalevipoeg rahva-
suus on rännanud ainult jutu kujul. Seepärast kavatses ta
esialgu kirjutada „Kalevipoja“ proosas ja paigutada sinna

1) Vt. lähemalt: Fr. Toomus. Fr. R. Faehlmann. „Eesti rahvusli-
kud suurmehed“ nr. 27.

vahele üksikuid rahvalaule, mida ta arvas käivat Kalevipoja kohta. Niiviisi valmiski tal osa tööst, kuid säärane segu ei meeldinud talle enesele ega ka teistele. Tutvunud ainekogumismatkal setu rikkaliku lauluvaraga, kuulis ta ühelt naiselt laulukatket, mida see nimetas vana, väga pika laulu sõnadeks, mida ei jõudvat kolmel päevalgi ette laulda. Sellest tegi Kreutzwald eksliku järelduse, et lugulaul Kalevipojast on muiste liikunud rahvasuus tervikuna ja Setust kuulnud rahvalaulu katked on vaid jäänused unustussevajuvast laulust. Jõudnud sellele veendumusele, otsustas Kreutzwald kogu lugulaulu valada värssidesse.

Kuid värsistus tõi kaasa ettearvamatuid raskusi. Kogu ainekogumiskogu oli väga katkendlik, eriilmeline — osa jutu, osa laulu kujul, ning seos nende vahel puudus täielikult. Koostaja pidi värsistama jutte Kalevipojast ja teisi kuidagi Kalevipojaga sobivaid lugusid vägimeestest. Need pidi ta katsuma siduda vahelepõimitavate rahvalauludega, ning kus ainekogumiskogu puudus tuli, lihtsalt omast käest värsse juurde luuletama. Siinjuures ei pääsenud ta olemasolevate rahvalaulude ja muude sugemete teisendamise ja mugandamisest, et tööle anda enam-vähem tervikulist ilmet. Tuli isegi laenata motiive soome „Kalevalast“ ja rahvusvahelisist muinasjutest.

Esialgse materjali põhjal valmis Kreutzwaldil „Kalevipoeg“ juba 1853. a. Hiljemini saabus aga mitmelt poolt lisamaterjali ja nüüd asus Kreutzwald lugulaulu ümbertöötamisele. Et „Kalevipojaga“ esmajoones taheti teistele rahvastele näidata seni halvaks pandud rahva minevikuloomingut, otsustati töö kohe tõlkida saksa keelde. Nii hakkaski „Kalevipoeg“ ilmuma vihkude kaupa Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes koos saksakeelse tõlkega. Esimene vihk ilmus 1857. a. ja kogu teos viidi lõpule 4 a. jooksul, s. o. 1861. a.

Sellega oli Kreutzwald täitnud Õpet. Eesti Seltsilt saadud ülesande ja Selts oma kohustuse. Oma elutöö eest saab Kreutzwald honorariks 25 priieksemplari. Ta avaldab veel tänu Seltsile, et see on võimaldanud teose ilmumise.

„Kalevipoja“ esimene trükk, mis haritud maailmale pidi tõendama eestlaste väarikust, leidis võrdlemisi laialdast tähelepanu. Eriti vaimustatud oli aga teosest salgake tolleaegseid eestisoost üliõpilasi. Suures erutuses on noor usu-teaduse üliõpilane Jakob Hurt tormanud, äsjailmunud „Kalevipoja“ I vihk põuetaskus, oma sõprade juurde. Värisevi käsi haaranud ta selle põuest ja hakanud teistele ette lugema. Hiljemini koondusid noored üliõpilased J. W. Jannseni kodusse õhtuti „Kalevipoega“ lugema ja arutlema. Igatahes on olnud selle teose ilmumine eesti tärkavale haritlaskonnale suursündmuseks. „Kalevipoeg“ sai neile rahvuslikuks piiblik, kuhu ikka jälle pöörduti tõesid otsima.

„Kalevipoja“ esimene trükk oli mõeldud haritlastele. Rahva laiem hulk võis aga teosega tutvuda alles aasta hiljem, kui Kreutzwaldi eestvõttel ilmus „Kalevipojast“ teine puhteestikeelne väljaanne Soomes Kuopio linnas.

Säärane on üldjoontes meie rahvaeepose saamiskäik. Palju muret ja vaeva oli ta sünnitamine tekitanud nii koostajale kui ka väljaandjale. Esijoonel on aga kogu töö raskust saanud tunda Kreutzwald, kes oma valulast rahva sekka saates kirjutab sellele järgmise sooja soovitusel: „Kes siis sündinud eestlastest „Kalevipoega“ kätte võtab ja loeb, sellele soovime, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülemaks arvab, mis ta tänini Jumala helduse läbi on jõudnud toimetada.“

Koostaja südamesoovile vaatamata levis „Kalevipoeg“ eestlastest lihtrahva hulka mitmesuguseil põhjusil siiski

visalt. Kreutzwald oli kaua aega hädas ostjaskonna tuimuse, trükivõlgade tasumise — ja hiirtega, kes vägisi kippusid laosseisvaid trükipoognaid hävitama. Kui „Kalevipoja“ esimene trükk koos saksakeelse tõlkega oli teed leidnud mõnegi eesti ja saksa haritlase lauale, pidi Kreutzwald rahvaväljaande levitamiseks haarama sule selgitustööks.

Kuigi „Kalevipoja“ üheks sihiks oli eessõnast järeldades rahvast tutvustada eesti muistse elu ja vaimuga, oli selle pääsiht ometi mõjuda kõigepäält rahvuslikult, äratada rahvuslikku teadvust ja õhutada armastust oma rahva vastu. Sellesisulisi mõtteid peabki Kreutzwald tarvilikuks selgitada rahvale „Sipelga“ II andes. Ta väidab siin, et „Kalevipoega“ koostades on ta eesmärgiks olnud koguda võimalikult palju vanavara, et järeltulev noorsugu selle põhjal näeks, kuidas elati ja lauldi isaisade päevil, ja et nad oma isamaad seetõttu hakkaksid enam armastama kui praegu. „Kalevipoeg“ olgu eestlasele üks vanaaja mälestus, tema sütitagu meie südames paremat vaimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama, kui seie saadik oleme pidanud... Kes enam eestlaseks ei taha jääda, see jätku „Kalevipoeg“ lugemata; aga tema tuletagu mustarästa poja juttu meelde, mis siin tahan kõnelda.“ Ja nüüd jutustab Kreutzwald loo muusträstast, kes tahtis end moonutada võõramaiseks Kurrukuk'iks, kuid muutus seega ainult kaastlaste naerualuseks.

Nagu näeme, esineb siin tolle aja kohta otse haruldane rahvusluse propaganda, üleskutse haritlasile, et nad jääksid truuks oma rahvale ega muutuks naeruväärseks Kurrukuk'iks, s. o. kadakasaksteks.

Niisugused ergutavad ja sisemise veendumusega lausutud mõtted vana elutarga Võru arsti suust ei võinud jääda hüüdjaks hääleks kõrbe. Seeme oli külvatud. See hakkas esijoones idanema mõne üksiku eestlasest haritlase

südames. „Kalevipoja“ rahvaväljaanne ja Kreutzwaldi kirjalik kui ka suuline propaganda koos ärkamisaja muude üritustega aitas seda aegamööda rahva hulka viia. Märkamatu arenes see siin, märkamatu tekitas see südameisaimlevat rahutust, kuni prahvatas ennenägematu hooga I üldlaulupeol (1869). Seistes külge külje kõrval, valdas lauljaid ja kuulajaid sõnuseletamatu ühtekuuluvuse, teadvuselevirgumise tunne. Hämmastunult seisti sündinud imees: orjad olid laulnud enese rahvaks. Selle vaimustuse üks tähtsamaid äratajaid ise aga viibis tol momendil neist kaugel eemal. Ametikohused ja parajasti saabunud revident takistasid Kreutzwaldi ilmumast Tartu. Kuid meeeldi lugeda Koidula laulupeo-vaimustuses kirjutatud kirja ja kuulas laulupeolt saabunute muljeid, mis kõik kõnelesid suurest edust ja vaimustuslainest.

Selle pääeesmärgi kõrval, mis „Kalevipojal“ oli täita, on autor selles arendanud veel teisigi, enam praktilist laadi ideid. „Kalevipoeg“ pidi mõjuma ka moraalselt. Oma päätegelase kaudu pidi ta võitlema eriti rumaluse, alkoholismi ja südamekanguse vastu, mis ju põhjustaski Kalevipoja elu traagika. Muidugi kahvatub viimane ülesanne selle suure ülesande kõrval, mis „Kalevipojal“ tervikuna on olnud rahvusliku teadvuse äratamisel.

Mis puutub „Kalevipoega“ kui kirjanduslikku teosesse, siis leidub siin puudusi nii teose ülesehituses, värsimõõdus kui ka keeles. Kuid paljud neist olenevad Kreutzwaldil kasutada olnud mitmelaadilisest materjalist, või sageli õieti selle puudusest. Ka polnud Kreutzwaldil veel küllalt selget pilti eesti rahvalaulu värsimõõdust ega selle keelest, nii et ta juttude värsistamisel ei arvestanud rahvalaulu värsimõõdu reegleid ning moonutas sageli värsside keelelistki külge.

Arvestades neid teose lünki ja puudusi, on mõned „Kalevipoja“ arvustajad asunud eitavale seisukohale teose väärtuse suhtes. On süüdistatud Kreutzwaldi asjatundmatuses, heidetud talle ette teose ebatervikulisust, tegevuse katkendlikkust, päätegelase arutuid toiminguid, keelelisi konarusi jpm. Aga kõik „Kalevipojale“ tehtud etteheited, mis, nagu uuemad uurimused on näidanud, pole enamikus kaugeltki sellistena paikapidavad, pole suutnud võtta temalt rahvusliku ärkamise tõukeandja aupaistet. See jääb. Kuid jääb ühes sellega ka dokument ustavama eestluse eestvõitleja elutööst.

See on ühtlasi teos, mis esimesena kandis eestlase nime teiste rahvaste teadvusse, kuna seda on tõlgitud paljudesse võõrkeeltesse ja see kaua aega on esinenud ainsa eesti kirjandust tutvustava teosena välismail.

„Kalevipoja“ ilmunisega ei katkenud Kreutzwaldi rahvaluule-harrastus. Nagu ta ise väidab, on ta juba lapsena erilist huvi tundnud muinasjuttude vastu. Juba sest ajast on ta mõndagi enesele meelde jätnud ning neid aineid hiljem kasutanud oma muinasjutukogus „Eestirahva ennemuistsed jutud“ (1866). See kogu sisaldab üle neljakümne pikema muinasjutu ja ligi paarkümmend lühemat paiklikku muinaslugu. Kreutzwaldi muinasjutud ei ole päris rahvapärased. Nende koostamiseks on ta küll tarvitanud aineid rahvasuust, kuid nende sõnastus, stiil kannab täiesti Kreutzwaldi isiklikku luulepitsatit. Ka leidub neis võõrsilt laenatud motiive. Nagu „Kalevipojale“, jääb neilegi teeneks laiemate hulkade tähelepanu juhtimine eesti rahva jutundeile. Juba Kreutzwaldi eluajal ilmusid need ka saksakeelses tõlkes.

Andnud rahvale „Kalevipoja“ ja ennemuistsed jutud, ei loobunud Kreutzwald oma elu lõpupoolegi kirjanduslikust tegevusest. Tundes huvi usundlike küsimuste vastu,

eestindas ta J. H. W. Witscheli palvuslaule, mis ilmusid kahes vihus päälkirjaga „Rahunurme lilled“ (1871, 1875).

Vanaduspäevil on Kreutzwald huvi tundnud ka näitekirjanduse vastu. Oma aias olevat ta Kasaritsa poistele õpetanud näitemängude ettekandmist ja kord olevat säääl etendatud mingisugust näidendit Peeter Suure kroonimisest. Ka on ta ise unarulejäänud eesti näitekirjandust rikastanud kahe värsikujulise tõlketeosega. Need on saksa kirjaniku E. v. Houwaldi järgi tõlgitud saatustragöödiad „Tuletorn“ (1871) ja „Vanne ja õnnistus“ (1875). Lavalist menu pole neil kummalgi olnud, sest nad on liiga eluvõrad ja vähese kirjandusliku väärtusega.

Juba oma loomult filosoofilisse mõtiskellu kalduva vananeva Kreutzwaldi huvi on äratanud šveitslase J. V. Widmanni filosoofiline luuleteos „Buddha“. Selle on ta eeskujuks võtnud oma eeposele „Lembitu“, mis ilmus küll alles pärast Kreutzwaldi surma Helsingis (1885). Kuigi „Lembitu“ on enamikus tõlge, on Kreutzwald siia siiski lisanud ka hulga algupäraseid mõtteid, milles peegeldub ilmekalt autori enese mõistuseusule põhinev maailmavaade. „Lembitut“ tuleb pidada tõlketeoseks, millel on see väärtus, et siin esmakordselt on rakendatud eesti keelt filosoofiliste mõtiskelude väljenduseks ning päälegi väga raskes värsivormis — oktaavstantsides.

Rahva vaimne juht.

Kreutzwaldist kõneldes meenutatakse tihti tema mitmekülgeid huve, tema kodusolu kaasaegses vaimuelus, tema suurt mõju kogu läinud sajandi eesti kultuurielus. Ometi elas ta aastakümneid vaimseist keskusist eraldatud Võrus. Arstina oli tal siiski kokkupuuteid mitmesuguste ringkon-

dadega. Eriti armastatud ja otsitud abimeheks oli ta liht-rahvale. Külastades haigeid linnas ja maal õppis ta rahva häda ja viletsust ning neid põhjustavat rumalust ja oska-matust tundma.

Teisalt oli Kreutzwaldil kokkupuuteid ka ühiskonna kõr-gema, valitseva kihiga. Ta polnud üksi otsitud arst ala-maile, vaid ka Võru haritlasi, ümbruse mõisnikke ja kiriku-õpetajaid leidis tema patsientide hulgas. Ta õppis tundma nende vaateid, tema pilgu eest ei jäänud varju nende suhe oma alamaisse. Ta leidis siin mõndagi kiita, kuid ka väga palju laita.

Kuid need kokkupuuted oma ümbruskonnaga üksi vae-valt oleksid Kreutzwaldist teinud oma aja laiema silma-ringiga kultuuritegelase. Küsimusele täieliku vastuse saa-miseks tuleb meil arvestada veel kaht asjaolu — Kreutz-waldi lugemishuvi ja tema suurt kirjavahetust. Ta omas suurt raamatukogu, mis sisaldas kaasaja väärtuslikumat ja uusimat kirjandust. Raamatuid oli niivõrd palju, et neist jätkus kolme tuppä. Siin neid lebas sageli toolidel, lauda-del ja kõikjal, kus aga juhtus olema ruumi, sest Kreutz-wald pole vaevunud loetud raamatut tagasi riulile asetada. Tema naisel olevat algul küllalt muret olnud nende korral-damisega. See „naistekord“ aga ei meeldinud Kreutzwald-ile ja ta soetas enesele töötoaks teisel korral asetseva ärklittoa. Siin klaaspurgis elutseva valge hiire seltsis võis ta rahulikult anduda lugemisele ja kirjanduslikule tegevu-sele. „Naistekord“ karmi keelu tõttu sinna enam ei ula-tunud.

Arvestades Kreutzwaldi kalduyusi, langes päärõhk tema raamatukogus ilukirjandusele. Kõige arvukamalt leidis siin saksa kirjandust, kuid ei puudunud saksakeelseid tõlkeid ka teiste maade kirjandusest. Hulk soomekeelseidki raama-tuid oli siia tuttavate kaudu tee leidnud, kuigi ta neid

palju ei mõistnud. Muidugi ei puudunud ka toleaeagne eestikeelne kirjandus. Kreutzwald ise oli Võrus eestikeelsete raamatute müügi innukas korraldaja. Tema eestvõttel asutati Võrru esimene raamatuladu, kust levitati raamatuid ja kalendreid talurahvale. Kreutzwaldi ajal on raamatumüük Võrus olnud väga elav.

Raamatute kõrval pidas ta kontakti välismaailmaga aja- kirjanduse ja eriti oma laialdase kirjavahetuse kaudu, mis ulatus isegi üle kodumaa piiride. Just viimane pakub tänu- likku materjali Kreutzwaldi mõttemaailma jälgijale. Ta oli kauemat aega kirjavahetuses Faehlmanniga, rahvalaulude- koguja Neusiga, „Kalevipoja“ idee-algataja Schultz-Bert- ramiga, soomlaste Ahlquisti, Sjögreni, Yrjö-Koskineni, J. Krohni ja paljude teistega. Ent huvitavamaks osutub siiski Kreutzwaldi kirjavahetus Koidula, C. R. Jakobsoni, J. Hurda, J. Adamsoni, M. Veske, J. Köleri ja teiste eesti ärkamisaja tegelastega. Nendega sõelus Kreutzwald kirja teel mitmesuguseid oma aja põlevamaid küsimusi. Neist erilist tähelepanu väärib tema kirjavahetus Koidulaga.¹⁾

Täis noorustuld, vaimukust ja ilu sattus Kreutzwaldiga vaenujalal oleva Jannseni sädelev tütar Lydia juba üle 60-ne jõudnud mehe eluteele. Kirjavahetus saab alguse ühest Kreutzwaldi märkusest Kasulises kalendris, kus ta irooniliselt kõneleb viimasel ajal sigivatest kirjaneitsidest ja tindipiigadest. Koidula arvab märkuse käivat enese kohta ja kirjutab Kreutzwaldile kirja õienduseks ja selgituse nõudmiseks. Nii see algabki. Koidula tunneb end esialgu Kreutzwaldi õpilasena ja saadab oma luuletused temale arvustada. Hulk kasulikke näpunäiteid luulekunsti kohta saab ta Kreutzwaldilt ja nende vahekord muutub ikka

¹⁾ Vt. ka K. Mihkla. Lydia Koidula. „Eesti rahvuslikud suur- mehed“ nr. 13.

südamlikumaks. Koidula kiindub oma isalikku sõpra ja pihib lapselikus usalduses temale oma muresid ja rõõme. Seni sisemiselt üksildast, teistele suletud elu elanud Kreutzwaldile on Tartust saabuval kirjad nagu kevadiseks tuulepuhanguks keset aastate hallust. Ta ootab neid sisemise ärevusega, ja saanud kirja, ruttab üles töötuppa seda avama. Tütre kaudu paraneb osalt isegi vahekord isaga ja Kreutzwald külastab 1868. a. lihavõtte ajal esimest korda Jannseni perekonda Tartus. Kui Koidula suvel saabub Võrru vastukülaskäigule, on ta sunnitud säält Kreutzwaldi abikaasa etteheidete tõttu ootamatult lahkuma. Kirjavahetuski katkeb umbes kolmveerand-aastaks. Siis algab see uuesti, kuigi teataval määral muutunud meeoleolus ja toonin ning kestab Koidula naitumiseni. Siis otsustab Kreutzwald saata Koidulale tagasi kõik tema kirjad, millest paljud on talle kulunud mitmekordse lugemise tõttu juba pähe. Ja soovides oma endisele kasvandikule eluteel õnne, kirjutab ta kindlas teadmises: „Meie vahel — seda tohime vastastikku tunnistada, ei ole küüne väärt midagi sündinud, mis tagajärjel südamele koormat võiks teha, ehk Jumal patuks arvata; siiski elab maapinnal väga rohkest rahvast, kellel võimalik ei ole mõista, et sugulaslike hingede keskel tuline sõprus võib kasvada.“ Et kirjad päale tema surma ei satuks soovimatuisse kätte, kus neist võidaks valesti aru saada, saadab Kreutzwald nad Koidulale tagasi.

Tänapäeva lugejale on see kirjavahetus üheks tähtsamaks ja ilusamaks ärkamisaja dokumendiks. See toob meile elavalt ette meie läinud sajandi kaks suurkuju, kuid selle kõrval sisaldab ta ka hulka kultuurilooliselt väärtuslikku materjali tolle aja tegelaste ja sündmuste kohta.

Jälgides Kreutzwaldi mahukat kirjavahetust, peame õigusega imestama vaimse energia hulka, mida see mees on omanud, vaatamata suurele töökoormusele ja hädisele

tervisele. Ja need kirjad ise, need pole mitte mõnerealised ülepääkaela paberile visatud mõttekatkendid, vaid peenelt rida rea kõrvale lükitud, sageli mitmepoognalised mõtte-
tihedad arutlused. Muidugi, et sellega toime tulla, pidi ta võtma abiks öid ja isegi haiguspäevi, kui ei tahtnud sõp-
radele vastuseid võlgu jätta. Ja seepärast on sageli ajal, mil kogu Võru puhkas pimeduses, selle üksiklase tuli veel hilistundidel vilkunud ülal ärklitoas.

Tänu Kreutzwaldi laialdasele kirjavahetusele, on meil praegusajal võimalus lähemalt pilku heita tema tööspidamistele, vaateile ja meelsusele. Juba Kreutzwaldi eluajal oli tal ratsionalisti ehk mõistuseusu pooldaja kuulsus. Ta oli küll oma noorpõlves olnud lähedases kokkupuutes ven-
nastekoguduse vaimumaailmaga, kuid hiljem ülikoolis õppides sattunud hoopis vastupidisesse õhkkonda. Ta õppis siin hindama mõistust kui ainsat õiget teejuhti inimelus. See koos südametunnistuse puhtusega pidi igale inimesele olema parimaks teejuhiks eluteel. Kes arvab, et Kreutzwald oli sääljures jumalasalgaja, see eksib. Ei, Kreutzwald uskus targasse ja õiglasse jumalasse, kes juhib saatusi, ja kelle nägematu käsi valitseb kõiges ja kõikjal. Kuid ta ei sallinud vagatsemist ega kivinenud kiriklikke dogmasid. Seetõttu on ka kirikuõpetajad need, kelle vastu ta igal parajal juhul suunab salvavaid pisteid.

Kreutzwaldi suurimaks ideaaliks ja eeskujuks, mida ta ei väsi toonitamast, on Kristuse armastuse ja vendluse õpetus. Elu lõpupoole on ta huvitatud vabameelsest protestantlikust ususuunast, milles toonitati sallivust ja kristlikku armastust ka eri usutunnistuste vahel.

Kuigi Kreutzwald ei väsi tähtsustamast mõistust inimese elus, läbib tema ellusuhtumist siiski ka sügav tunde-
pärasus, elamuslikkus. Tema inimideaaliks on seega nii mõistuse kui ka südame juhitud tasakaalukus, kohusetund-

lik kõlbeline isiksus. Silmakirjalik libedus ja vagatsemine olid omadused, mida Kreutzwald eriti vihkas. „Igas kohas tõtt, — sõbra ja vaenlase vastu, on see ainuke, mis ma igauhe käest kõigepealt nõuan, kellega ma sõbrustada tahan,“ kirjutab ta Koidulale.

Tõe ja kindlaskujunenud veendumuste eest võitlejana on Kreutzwald huvi tundnud kõigi kaasaja probleemide vastu. Kiriku ja selle õpetusega „mustakuuliste“ suust oli ta teravas vastuolus, sest ta leidis sääl liiga palju väärdõpetust, variserlikkust ja omakasupüüdlikkust. Rahva piimetusasutisteks nimetas ta nii kirikuid kui ka palvemaju, sest sääl tallati jalge alla inimese ülimate varandust — mõistust. Seepärast toonitab Kreutzwald tihti oma kirjutistes ja kirjades mõistuse ja mõtlemise tähtsust. Ta püüab selgitustööd teha oma sugurahva hulgas, sest siin kohtas ta igal sammul väärnähtusi, mis johtusid teadmatusest ja rumalusest. Oma rahva õpetatud pojana oli tal alati südamel tema olukord ja ta ei soovinud midagi rohkem, kui parandada seda olukorda rahva hariduse tõstmisega. Et Kreutzwaldile rahva käekäik nii südamelähedane oli, oleneb muidugi sellest, et ta ise põlvnes sama rahva hulgas. Oma hariduselt ja seltskondlikult seisundilt oli ta neist küll kaugele ette jõudnud, kuid oma südames tundis ta end ikka samast kannust võrsunud võsuna. Tas tekitab võõrastust paljude eestlaste püüd unustada võimalikult kiiresti oma päritolu. Ta hurjutab mitmel puhul kadakasakslust ja rõhutab rahva valgustamisvajadust, et nad „tõlplase“ kombel oma sugu ja sündimist ei hakkaks teiste ees „ära salgama“. Südamest tulevate sõnadega kirjutab ta „Sipelgas“: „Ja mis sest siis viga on, kui üks eestlane saksa keelt õpib ja tuuderitud meheks saab; aga tema peab omas südames sugurahva vasta truiks jääma, ja ei mitte suitsunud kätkit ära põlgama, mis teda lapsepõlves oli kiigutanud.

Nõnda on õnne korral minuga lugu olnud, ja ma olen õige uhke sellele, et ennast eestlaseks tohin nimetada. Neid väe- teid kahetsen ma kõigest südamest, kel puna palgesse tõu- seb, kui kogemata avalikuks ilmub, et nad eesti poisikesed olid olnud.“

Eestlane võis omandada haridust ja liikuda õpetatud inimeste hulgas, kuid oma südames jäädagu truuks oma rahvale — see oli ärkamisaja isa palavaim soov. Ja kui siit-säält saabusid kaebused rahva hulgas esinevate vile- tuste kohta, kui kergemeelselt siirduti vene usku ja välja- rändamise tuhin hoidis ärevil meeli, siis olukordi läbinägev Kreutzwald astus veendunult välja nende nähtuste vastu nii suu kui sulega. Ta selgitas rahvale olukorda kalendreis või avaldas oma arvamusi isiklikes maameestele saadetud kirjades.

Kreutzwaldi arenenud rahvustunne viis teda mõnelgi puhul vastuollu teisitimõtlejatega. Ta astus kogu oma loomu ägedusega vastu neile, kelle ideaaliks oli teha eest- lasist sakslasi või venelasi. Ta hindas küll väga kõrgelt saksa kultuuri ja pidas loomulikuks selle omandamist, kuid kultuuriomandamine ei tohtinud viia rahvuse salgamisele. Suurt hädaohtu aimab ta aga venelaste poolt, kes kava- kindlalt töötavad Balti provintside venestamise suunas. Erilisteks venestusasutisteks peab ta koole ega looda mi- dagi hääd asutatavast Eesti Aleksandrikoolist. Ta näeb juba ette, et sellest kujuneb veski, „kus veskilaelt eestlane kolusse pistetakse ja alt kui loodud venelane välja tuleb“. Ta tunneb loomusunnilist vastikust üldse venelaste — „juhvti haisuga sibulasööjate“ vastu, kes barbaritena oma pimeduses ja tooruses ainult teisi maha tallata tahavad.

Pidevas vastuolus oma eestlastest kaasaegsetega on Kreutzwald Jannseniga tema vagatseva pappidesõbralikkuse ja vana kirjaviisi tarvitamise pärast. Ka tutvus Jannseni tüt-

rega ei suuda siin tuua erilist järeleandlikkust. Ta ei saa kuidagi leppida Jannseni vanameelsusega ja siirdub suurte lootustega vabameelse poliitikamehe C. R. Jakobsoni leeri, tehes kaastööd viimase „Sakalas“. Kuid siingi ei jää lahkkelid tulemata. Kreutzwald ei saa nõustuda Jakobsoni liiga hoolimatute võtetega tema võitlustaktikas ja pöörab temale selja.¹⁾

Suur töömees ja võitleja pühendas oma elust 44 aastat väikesele Võru linnale. Nende töörohketel aastakümnetel kestes ei saanud mitte üksinda Võru Kreutzwaldile südame lähedaseks, vaid ka ta ise sai võrulaste ja selle ümbruskonna otsitavamaks arstiks ja nõuandjaks. Tänapäev on püsinud temast häa mälestus Võru vanemate elanike meeles. „Kreutzwald oli väga häa tohter. Kas oli öösel või päeval, alati ta tuli haiget vaatama. Ta aitas-kõiki, vaestelt ei võtnud raha. Oli väga kallis mees, kõik armastasid teda“ — nii kõnelevad elatanud võrulased.

Temast ei saanud küll kunagi rahvameest, kes vaderlikult igale vastutulijale oleks õlale patsutanud. Ei, see polnud tema iseloomus olla kõikide sõber. Ta oli endasse süvenenud vaimuinimene, kes põlgas kõike seda, mis polnud tõe, milles puudus ehtsus. Kuid kinnisus ei takistanud teda armastamast inimest tema hädadega enam kui midagi muud. Kaastundlik ja abivalmis, teadlik oma ülesandeist nii kutse alal kui ka väljaspool seda, nii andus ta oma tegevusele ennastohverdava kohustetundlikkusega.

Võrust ringkäiku läinud mõtted ja õpetused hakkasid küll pikkamisi, kuid seda järjekindlamalt imbuma rahva laiematesse kihtidesse. Ühtlasi kerkis rahva teadvusse nende mõtete taga seisja kuju, kellest ikka enam ja sage-

¹⁾ Lähemalt: J. Roos. C. R. Jakobson. „Eesti rahvuslikud suurmehed“ nr. 25.

damini hakati kõnelema kui rahva äratajast, lauluisast. „Kalevipoja“ ja luuletõlgete ilmumisega kasvas Kreutzwaldi kuulsus esijoones kirjanikuna, kuid varsti tunti temas vaimuelu juhti ja tema nõuandeid ning arvamusi jälgiti tähelepanelikult mitte üksi haritlaste, vaid ka lihtrahva hulgas.

Raugana lahkus see mees oma armsaksaanud tööpõlvalt Võrus, et siirduda Tartu vanusepuhkusele. Võru saatis oma armastatud arsti teele rohkete tänutunnetega ning püstitas hiljem (1926) temale mälestussamba linna parki.

Vanuseaastad Tartus.

Saabunud Tartu, asus Kreutzwald elama oma kooliõpetajast väimehe G. Blumberg'i perekonda. Siingi ei loobunud ta oma harjumuseks saanud vaimseist harrastusist. Ta viimistles „Lembitu“ tõlget ja koostas arstlikku käsiraamatut. Aastate ikke all oli ta maine kõhn kuju küll ettepoole looka vajunud, kuid vaim selles püsis kogu aja liikvel. Huviga jälgis ta eesti elu arengut ning Jakobsoni võitlust oma vastastega. Üldiselt soovitas ta nüüd eesti elu korraldajaile leplikku meelt ja üksteisest arusaamist. Kuid see ei takistanud tal enesel nüüdki olla löögivalmis, kui oli vaja seista oma veendumuste eest.

Elu täis pidevat tööd ja võitlust oma tõekspidamiste eest hakkab kalduma lõpupoole. Ägedus annab maad leplikkusele, sest lõpuks jõuab Kreutzwald tõetundmisele, et „vaen ning viha on kaotajad“. Seepärast soovitab ta kõigiga leplikku koostööd ja sõbralikkust, üksteise mõistmist ja üksteisele andestamist. Korduvalt kanduvad mõtted lapsest saadik vagameelsest kodust sisseimbunud pühakirja tõdedele, nii et ta lõpuks kindla veendumusega lausub: „Tulgu, mis tuleb, elus ehk surmas tahan ma selle Isa peale loota,

kes mind kätkest kuni seie päevani armulikult kandnud ja sundinud kõigesuuremaga ütleva: „Sinu tahtmine sündku!“

Säärasele kindlale seisukohale on Kreutzwald jõudnud oma eluõhtul. Nii sisemiselt rahulikuna on ta valmis vastu astuma surmale, kellega ta sageli oli seisnud pale palge vastu. Ent siiski pole veel kustunud elutahe. Ise juba 80-nda aasta lävel, on ta Õpetatud Eesti Seltsi ülesandel valmis ette võtma reisi Peterburi, et õnnitella oma vana kooliaegset tuttavat dr. Ph. Karelli tema ametijuubeli puhul. Reis õnnestus hästi, kuid teel saadud külmetuse tõttu haigestus Kreutzwald ja suri 13. aug. 1882, mõni kuu pärast teist suurt rahvajuhiti — C. R. Jakobsoni. Ta maeti rahvahulga saatel Tartu Jaani koguduse kalmistule.

Lauluisa eluvõitlus oli võideldud. Suitsunud kätkest algas ta oma maist teekonda, rahva vaimse juhina lõpetas ta selle. Pingutused ja ennastsalgav püüd kõrgemale olid avanud talle tee haridusele. Kuid armastus ja kaastunne oma sugurahva vastu kohustasid teda olema enam kui ainult arst ihuhädades. Eneseusalduse kaotanud inimkarjast tahtis ta uuesti teha rahva. Selle eesmärgi saavutamiseks pühendas ta aastaid „Kalevipoja“ koostamisele, et tõendada kogu haritud maailmale, et eestlastelgi on oma minevik, kultuur, oma ajalugu. „Kalevipoeg“ andis tõuke rahvuslikule ärkamisele, millega kaasus suur vaimne virgumine, uus rahvuskultuuri tõus 70-ndail aastail.

I sari.

- Nr. 1.** Fr. Toomus: **Villem Reiman**. Eesti kriitilise rahvusluse isa.
Nr. 2. K. A. Hindrey: Kindral **Ernst Põdder**. Landesvääri võitja.
Nr. 3. J. Lehmann: **Jaan Adamson**. Ärkava rahvusluse eelpost.
Nr. 4. J. Pert: **August Weizenberg**. Eesti visaduse kehastus.
Nr. 5. K. Mihkla: **Eduard Vilde**. Eesti kirjanduse vanameister.
Nr. 6. A. Päril: **Jüri Vilms**. Eesti iseseisvuse märter.

II sari.

- Nr. 7.** A. Hanko: Leitnant **Julius Kuperjanov**. Partisaanide löögivaimu kehastaja.
Nr. 8. J. Kaup: Kapten **Anton Irv**. Soomusrongide löögivaimu kehastaja.
Nr. 9. Fr. Toomus: **August Kitzberg**. Eesti algupärase draama looja.
Nr. 10. A. Loothing: **Mattias Johan Eisen**. Kirjamees ja rahvaluulekoguja.
Nr. 11. N. Andresen: **Mihkel Martna**. Eesti sotsialistliku liikumise isa.
Nr. 12. M. Pukits: **Johann Köler**. Eestluse eelpost Peterburis.

III sari.

- Nr. 13.** K. Mihkla: **Lydia Koidula**. Rahvusliku ärkamise suurlüürik.
Nr. 14. J. Pert: **Amandus Adamson**. Eesti mineviku suurkujur.
Nr. 15. K. Raud: **Juhan Liiv**. Eesti traagilisim kirjanik.
Nr. 16. J. Kaup: **Mihkel Veske**. Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulekandja.
Nr. 17. J. Roos: **Jakob Hurt**. Eesti vanavara kuningas.
Nr. 18. A. Aret: **Peeter Põld**. Eesti hariduse teenäitaja.

IV sari.

- Nr. 19.** A. Tupits: Riigihoidja **Konstantin Päts**. Eesti riigi rajaja.
Nr. 20. M. Tuisk: Ülemjuhataja kindral **Johan Laidoner**. Vabadussõja võidurikas juht.
Nr. 21. K. A. Hindrey: Admiral **Johan Pitka**. Eesti vabadussõja hing.
Nr. 22. A. Loothing; **Ants Laikmaa**. Eesti maalikunsti vanameister.
Nr. 23. A. Tammann: **Johann Voldemar Jannsen**. Eestluse ärataja.
Nr. 24. A. Hanko: **Jaan Poska**. Eesti diplomaatia suurvaim.

V sari.

- Nr. 25.** J. Roos: **Carl Robert Jakobson**. Võitleva rahvusluse pioneer.
Nr. 26. L. Tohver—Raud: **Fr. R. Kreutzwald**. Meie rahvuskultuurilise ärkamise isa.
Nr. 27. Fr. Toomus: **Fr. R. Faehmann**. Eesti mütoloogia looja.
K. Martinson—Mannermaa: **Bengt Gottfried Forselius**. Eesti rahvakooli isa.
Nr. 28. J. Roos: **Jaan Tõnisson**. Eesti rahvusliku iseteadvuse selgroog.